

Eva Toulouze

MINU UDMURDIMAAD

Välitöömärkmeid ja mõtisklusi

Prantsuse keelest tõlkinud Indrek Koff

Originaali tiitle:

Eva Toulouze

Mes Oudmourties. Notes de terrain et réflexions sur un peuple finno-ougrien de Russie

L'Harmattan-ADEFO, 2020

Toimetanud Annika Orm

Kujundanud ja küljendanud Piia Maiste

Kaardid: Vincent Dautancourt

Fotod: Eva Toulouze, kui pole märgitud teisiti

Tõlget on toetanud Eesti Kultuurkapital

© Eva Toulouze, 2020

Tõlge eesti keelde © Indrek Koff ja kirjastus Argo, 2021

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-59-3

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Sissejuhatus.....	11
ESIMENE OSA. MINU „SUUR” UDMURDIMAA	29
Initsiatsioon: esimene reis, talv 1994.....	31
Kinnitamine: teine reis, sügis 1994	39
UDMURDIMAA JA UDMURDID AASTAL 1994:	
ÜHE SOOME-UGRI RAHVA OLUKORD JA PERSPEKTIIVID.....	41
Allikad	41
Selgelt raamistatud kultuuriline ärkamine	52
Vaimuelu: kriis ja kobrutamine	55
Avanemine välisilmale	62
Millised on perspektiivid?	63
VAHEMÄNG: 1994–2008.....	66
Enne väitekirja: 2001	70
2002: kirjanike kongress	73
2002: väitekiri.....	78
Tagasi: 2005.....	79
Kolm aastat hiljem: 2008	87
UDMURDIMAA JA UDMURDID AASTAL 2008:	
VIISTEIST AASTAT HILJEM	90
Allikad	90
1930. aastate tragöödia mõtestamine jätkub	92
Ühiskondlik mõte	93
Empiirilised kogemused	94
Linn ja maa: identiteet ja eluviis	94
Rahvusliikumine viisteist aastat hiljem:	103

Udmurdimaa udmurdid	103
Mõningaid tähelepanekuid vaimuelu kohta	110
VAIMNE RÄNNAK UDMURTIDE JUURES JA MÕNINGAD PORTREED:	
VÄLITÖÖMÄRKMED, JUULI 2011	116
VAHEMÄNG: NELI AASTAT PAUSI	129
MÄRKMEID UDMURDIMAA KOHTA AASTAL 2015	130
Mõned institutsioonid	131
Külaelu	137
UDMURDIMAA AASTAL 2016	147
TEINE OSA. MINU „VÄIKE” UDMURDIMAA	159
JUHTUMIUURING: UDMURDI KEEL IDAPOOLSES DIASPORAAS	164
Baškortostani udmurdid	164
Udmurdi keele kasutamine Põhja-Baškortostani külades	166
Homogeenne piirkond	169
Traditsiooniline kogukond	170
Mittevene territoorium	171
Kokkuvõte	174
VAHEMÄNG: UDMURDI USUND	176
MÕNINGAID BAŠKORTOSTANI UDMURTIDE TSEREMOONIAID	178
KEREMET’I- (VÕI LUD’I-)NIMELINE TSEREMOONIA	
BAŠKORTOSTANI UDMURTIDE JUURES	198
7. november 2015, Votskaja Ošja	202
Tseremoonia Aribašis	208
VÄLITÖÖPÄEVIK, JUUNI 2016 (VÄLJAVÕTTEID)	216
VÄLITÖÖMÄRKMED, DETSEMBER 2016	254
JA TŪKIKE TATARSTANI SAMUTI	270
Juuni 2016: päevikukatked	271
JA VEEL NATUKE TATARSTANI	279
Varkled-Bodja	279
Enaberdino / Teremšur	291
Kukmor / Verhnjaja Jumja	295

KOLMAS OSA. MINU „UDMURDID”: INIMESED, KELLEL ON	
LAULUD JA ESIVANEMAD	301
KRIITIKA JA KIRJANDUSLOOME UDMURTIAS:	
VIKTOR ŠIBANOVI AINULAADNE HÄÄL.....	303
Mitmetimõistetav lepitav luule	304
Meetodi otsinguil.....	316
Uuenduslik antoloogia	318
NÄHTUS NIMEGA ANISIMOV	322
Algus.....	325
Nikolai Anisimovja laul.....	326
Maailmapilt.....	338
Retseptsoon.....	341
Teadlane	341
Indiviid?.....	344
Kokkuvõte	346
LUGUSID UDDJADIST	347
Kalmistu ja selle asukad.....	354
ÜKSKORD ON ALATI ESIMENE KORD.....	364
PAAR ASJA, MIDA NIKOLAI MULLE UDMURTIDE KOHTA	
ON ÕPETANUD	367
Pidu	367
Näivus.....	369
BIBLIOGRAAFIA	376
ISIKUNIMEDE REGISTER	379

ESIMENE OSA

MINU „SUUR” UDMURDIMAA

Käesoleva raamatu esimene osa keskendub Udmurtiale. Käisin seal aastatel 1994–2016 mitmeid kordi ning pärast seda veelgi tihedamalt. Olen seal leidnud häid sõpru. Nagu peagi selgub, tekkis mul võimalus käia seal esimest korda juba siis, kui mind teadlasena veel mitte keegi mitte kusagil ei tunnustanud. Olen sellega väga rahul. See andis mulle võimaluse oma udmurdi sõprade juhatusel vabalt ringi liikuda, ilma et oleksin pidanud arvestama mingi ametliku programmiga. See harjumus jäi mulle külge. Ka praegu, kui võiksin staatuse poolest kuuluda juba kõrgemasse kategooriasse, korraldan oma reise alati ise. Tahes-tahtmata mõtlen, et olen pääsenud sügavamale kui minu silmapaistvad eelkäijad Jean-Luc Moreau ja Péter Domokos, kelle puhul kohalikud võimud ja ka kolleegid on kunagise eiramise ilmselt tasa teinud. See teeb muidugi heameelt. Ja samas on mul kahju, et neil ei olnud selliseid võimalusi nagu minul.

Kakskümmend kuus aastat on pikk aeg. Inimesed sünnivad. Teised lahkuvad. Minu sõbrad on vanemaks jäänud, mõned väga olulised on surnud. Olen leidnud uusi, nooremaid sõpru. Paigad, mis on aastaid olnud minu huvi keskmes, asenduvad teistega, kuna inimesed, kes neid elus hoidsid, on kas lahkunud või teovõimetud. Näiteks käisin aastaid Kijasovo rajoonis Uddjadi külas, kus sõbranna Olga Mazitova mind alati lahkelt vastu võttis. Kui ma seda raamatut kirjutama hakkasin, oli Olga juba voodihaige, kuid tal oli alati hea meel, kui ma teda külastasin, ja ma käisin tema juures sageli, olgu või selleks, et tal mõne tunni jooksul kätt hoida. Need külastused aga ei mõjutanud minu tutvust Udmurdimaaga enam niisama sügavalt nagu varasemad. Praegu, kui ma neid märkmeid üle loen, on Olga surnud. Ja ta pole ainus. Kuid minu elus on koha leidnud uued selle küla elanikud, Džakō ja Lukerija. Ühes uute tutvuste ja sõprussidemetega tuleb juurde ka uusi paiku – Tigõrmen, Ižgurt, Bagraš-Bigra, Staraja Monja...

Kõige tähtsam on aga see, et esimesele Udmurdimaale on lisandunud uusi: Udmurdi Vabariigist väljaspool asuvaid piirkondi, kus elab samuti udmurte. Neist Baškortostani ja Tatarstani küladest, kus udmurdid hoiavad elus oma religiooni ning annavad maailmale oma tolerantusega eeskujuga, jutustan raamatu teises osas.

INITSIATSIOON: ESIMENE REIS, TALV 1994

Kestus: 10 päeva.

Reisikaaslane: Laur Vallikivi, 15.

Teekond: Iževsk, Sibõ, Jakšur-Bodja, Zavjalovo, Šarkan.

Transport: Moskvast Iževskisse rong, kohapeal auto

Sellele reisile minnes oli mul Venemaa rongidega juba omajagu kogemusi. Rongisõit meeldib mulle tohutult. Rongis olles on läbitud vahemaa hästi tajutav ja sõit ise on rahulik aeg, mis kuulub tervenisti mulle. Lauriga koos oli see lisaks ka meeldiv. Tundsiime nüüd teineteist juba päris hästi. Muidugi pole mu mälestused nagu reisipäevik. Palju olen juba unustanud, näiteks kohalejõudmise. Oletan, et Lidia oli kohal ja et keegi oli meile autoga vastu tulnud. Teisiti polnud see võimalik: oli talv ja pealegi oli meid kutsunud udmurdi kultuuriselts Demen.

Küll aga on mul väga selge mälestus meie esimesest öhtust hotellis. See oli väike tagasihoidlik võorastemaja, kus välismaalasi ilmselt kuigi tihti ei käinud, ja meie tuba oli umbes niisugune nagu ülikooli ühiselamus. Meile see täitsa sobis. Öhtul tuli Lidia meid vaatama ja tõi kaasa ühe tuntuima udmurdi luuletajanna Tatjana Tšernova. Tema luges meile mõningaid oma tekste ette. Loomulikult ei saanud me neid täiel määral nautida, kuid tajusime selgelt nende musikaalsust ja õrnust. Tatjanal on väga mahe hää. Mulle on meenub kaks jututeemat, mõlemad seotud naistega. Kuidas saaski poetessi seltskonnas jätta rääkimata Ašaltši Okist, 1920. aastate Udmurdimaa haritlaste ja luuletajate seas ainsast naisest, kes jättis oma rahva kultuuri kustumatu jälje? Tema looming ei ole kuigi mahukas, see piirdub umbes kolmekümne luuletusega. Kuid see on udmurtidele südamesse läinud ja vähemalt kahest tema tekstist on saanud rahvalaulud. Ašaltši Oki, keda linnas tunti Akulina Vekšina nime all, ei pühendanud ennast ettevaatliku inimesena ainüksi luulele: ta oli silmaarst ning kui ta oli repressioonide käigus, esmalt 1933.–1934., seejärel ka 1937. aastal, kaotanud venna ja ka oma parima sõbra, luuletaja Kuzebai Gerdi, lakkas ta kirjutamast ning pühendus jäägitult arstikutsele.

Üht-teist ma Ašaltši kohta teadsin, kuna Jean-Luc Moreau oli kogumikku „Venemaa ja Nõukogude Liit luules” („La Russie et l’Union soviétique en poésie”) valinud ka ühe tema luuletuse. Küllap oli see esimene prantsuse keeles ilmunud udmurdi luuletus. Lisaks olin lugenud Domokosi tutvustust 1975. aastal ilmunud mahukas udmurdi kirjanduse ajalugu käsitlevas monograafias. Teadsin niisiis, et Ašaltši oli kirjutanud mitu luuletust naise raskest elust, mida ei põhjustanud mitte ainult ekspluateerimine, vaid ka nende endi arglikkus. Udmurdi naisest, kes ei julge rääkida, oma arvamust avaldada, oma armastust välja näidata – kes on mõistetud vaikima. Äärmuslikult tagasihoidlikust udmurdi naisest. Uurisin Tatjanalt selle kohta. Ta vastas, et selles reaalsuses ta elabki ning et tal on ka üks luuletus, milles udmurdi naine „heidab seljast oma halli mantli”. Aastakümneteülene dialoog...

Tatjana Tšernova ja tema vanem tütar Nastja. Cluj-Napocas, 2019

See käivitas kahe udmurditari vahelise arutelu. Ja ühel hetkel taipasin, et nad peavad ennast inetuks. See šokeeris mind. Mõlemal olid kergelt asiaatlikud näojooned, kuid just see tõi nende veetluse paremini esile. Usun, et Tatjanat oleks kõikjal peetud väga kauniks naiseks. Küsisin neilt selle kohta. Nad jäid hetkeks mõttesse ning kinnitasid siis, et peavad ennast tõepoolest inetuks. „Saad aru, me ei ole nagu vene nukukesed, meil pole heledaid juukseid ega siniseid silmi.”

Kui keegi teine nende kohta nii väidaks, siis miks ka mitte. Aga et nemad ise nõnda ütlevad, et nad kolonisaatori ilukriteeriumid nii sügavalt omaks on võtnud, see käis juba üle mõistuse. Kuid aastate jooksul peetud vestlustes kinnitas Lidia tõesti, et see on üks niisuguseid asju, mis „saadakse kaasa emapiimaga”. Muide, otsekuu selle väite kinnituseks andis ta selle arusaamise edasi ka oma tütrele Irinale, kes peab end igasuguse terve mõistuse vastaselt samuti inetuks.

Kui lugesin need read ette oma kolleegile Nikolai Anisimovile, kes tuli minu ellu alles hiljuti ja värskendas tublisti „minu Udmurdimaid”, rääkis ta mulle oma kogemusest. Ta on tõesti kena poiss ning kord sõitis ta Iževskis bussiga ja rääkis samal ajal udmurdi keeles telefoniga. Üks tädike segas ta jutule vahele ja küsis, mis rahvusest ta on. Kui Nikolai vastas, et on udmurt, keeldus naine seda uskumast ja väljendas kõvahäälselt, otsekui pöördudes kõigi kaasreisijate poole, kahtlust poisi vanemate osas. Tema arvates polnud see võimalik, noormehe suguvõsas pidi kindlasti leiduma ka mitte-udmurdi verd, sest „udmurdid on ju inetud”. „Mul oli häbi,” tunnistas mu sõber.

Kuid tulgem meie 1994. aasta reisi juurde tagasi. Meile näidati Iževski linna. Käisime läbi tähtsamad kultuurikolled. Näiteks Demeni kontori, kuhu oli meid vastu võtma kogunenud päris mitu inimest. Tutvusime seal fotograaf Mihail Jegoroviga, kes tegi kenitlevaid „etnofotosid” ja oli alati igal pool platsis. Kes seal veel olid, seda ma enam ei mäleta.

Tähtis oli kohtumine lasteajakirja Kizili toimetuses. Muidugi mõista pidas rahvusliikumine väga oluliseks uute põlvkondade keeleoskuse tugevdamist. Kizili juhiks oli tollal kirjanik German Hodõrev, väga tore mees. Olen väga õnnelik, et temaga tuttavaks sain ja et ta kinkis mulle oma pühendusega raamatu. Paar aastat hiljem sooritas ta enesetapu, kuna oli sattunud avaliku rünnaku alla seoses artikliga, mille oli kirjutanud Mihail Timaševist, ühest seni rehabiliteerimata 1933.–1944. aasta repressioonide ohvrilt. Partei oli ikka veel piisavalt tugev, et avaldada inimestele talumatut psühholoogilist survet.

German Hodõrev mulle pühendust kirjutamas. Iževsk, 1994.

Lidia kutsus meid endale külla. Ta elas ühes Iževski äärelinna magalarajoonis koos abikaasa Tolja ning lastega: 18-aastase Irina ja 10- või 11-aastase Vovaga, kes oli elav ja uudishimulik laps. Irina oli oma vanuse kohta kummaliselt tõsine. Hiljem sain teada, et ta oli enda peale võtnud vastutuse kogu pere eest. Ta oli harjunud, et tema jagab korraldusi ja teised kuulavad tema sõna. Laurile mõjus ehmatavalt, kui Irina talle järsul toonil ütles: „Laur, kindad!” Mina ei olnud Lauri käsutamisega harjutanud ja pärit oli ta väga malbest perest. Veel tänagi meenutame seda seika naljatamisi.

Iževski-päevade lõpetuseks pidime osalema Demeni kongressil. Loomulikult ei saanud me ettekannetest sõnagi aru, nii et saime seal olla üksnes vaatlejateks. Selles rollis panime küll tähele, milline oli kõneldava udmurdi keele tase. Nõukogude ajal ei olnud udmurdi keelt poliitilise mõtte väljendamiseks kasutatud. Tugevalt oli tunda vene keele mõju. Mõni ettekanne (mäletan Roza Jašina kõnet, kes oli ju ometi kirjanik) oli vene keele suure osakaalu tõttu meilegi peaaegu arusaadav.

Meid viidi kohtuma ka kunstnikega: Kunstnike Liidu esimehe Pjotr Jolkiniga, kelle akadeemiline kunst meile kuigivõrd korda ei läinud, ja Valentin Belõhiga, kes tegutses „rahvusromantismi” voolusängis, kuid mitte nii lakooniliselt nagu Soome kolleegid. Ta üritas oma maalidel rekonstrueerida udmurtide ajalugu, animistlikke palvusi ja muud seesugust.

Ma ei mäleta enam, mida ma sellest tollal arvasin. Praegu tundub mulle, et paraku on ka see järjekordne viis interioriseerida seda, kuidas kolonisaator näeb koloniseeritavat, kujutades teda primitiivse pärismaalasena.

Tõsi, väärtushinnang pööratakse justkui ümber ja primitiivset põliselanikku illustatakse, kuid ideoloogiliselt jääb kõlama mõte, et endisaegsed udmurdid on primitiivsed.

Valentin Belõh, 1994, Iževsk.

Olga Aleksandrova, Kez, 2018.

Olga Aleksandrova oma etenduses. Kez, 2018.

Sama mõtet kannavad ka Olga Aleksandrova,* Udmurtiast pärit ja Hantõ-Mansiiskis tegutseva lavakunstniku etendused: ringi kargavad ja jõuravad pärismaalased mõjuvad kui šamaani karikatuur venelase pilgu läbi.

Olgu kuidas on, Belõh on minu silmis siiski tõeline kunstnik ning mõned tema maalid on mulle oma lihtsuses väga meeldinud.

Kunsti hindamine ideede järgi, mida see kannab, on muidugi moonutus. Ent Venemaal on see õigustatud, kuna just nõnda on seal aastakümneid kunsti hinnatud ning kunstnikudki ei ole sellest puutumata jäänud. Belõhil aga on mõningaid päris võimsaid maale, milles ta väljendab udmurdi mütoloogiat väga mõjuvalt.

Mida siis Iževski kohta öelda? Linn tundus mulle sünge. Belõhi kortermaja asus otse tohutu sõjakangelaste monumendi taga. Samuti hämmastas mind, kui tugevalt on linnas esindatud tööstus.

Kesklinn on täis vabrikuid. Etnograafiamuseum asus endises relvalaos meeldetuletusena sellest, et Iževsk on alates XVIII sajandist olnud tähtis relvatööstuskeskus. Muide, ma ei teagi, kas on üldse mõni suurem Nõukogude linn, mis mulle meeldiks...

* Nägin üht tema etendust 1990. aastatel Hantõ-Mansiiskis. Uuesti nägin teda esinemas juulis 2018. Pean ütleva, et minu arvamus ei ole kahjuks muutunud. Loodan, et ta annab mulle andeks.

Tollal tundus Iževsk hall ja porine. Tõsi, käisin seal talvisel ajal. Kui maal on talv imeilus, siis linnas mõjub see äärmiselt masendavalt: sädelevat looduslikku lumikatet ei ole, valge määrdub ja muutub inetuks. Nii et ei, Iževsk ei tekitanud minus esimesel korral erilist vaimustust.

Ent muidugi mõista ei ole Iževsk ju terve Udmurtia. Eriti siis, kui soovite avastada udmurtide maailma. Praeguseks paistavad udmurdid ka pealinnas ilmselt rohkem silma. Marie Casen on seda küsimust põhjalikult ja pühendunult uurinud. Kuid tol ajal koondusid udmurdid linnas peamiselt siseruumidesse: oma organisatsioonide peakorteritesse. Väljaspool oli linn nende vastu vaenulik. Selgelt ja üheselt. Tol korral ei kasutanud ma ühistransporti muidu kui Lidia juurde sõitmiseks. Järgmistel kordadel aga, kuni aastani 2004, nägin ma mitmel korral pealt, kuidas ühistranspordis omavahel udmurdi keelt kõnelevatele inimestele hõigati: „No kuulge, rääkige ometi vene keeles!”

Säärane agressiivsus muutis linna ebameeldivaks neile udmurtidele, kes tahtsid jääda iseendaks. Asi oli koguni nii hull, et väga tõenäoliselt oli nende seas, kes heitsid udmurtidele ette, et nood avalikult oma emakeelt rääkisid, ka udmurte. Võimalik, et sellega taheti teisi ettevaatusele kutsuda...

Niisiis oli meile tähtis Iževskist välja pääseda. Ja Lidia oli selle eest hoolitsenud. Siinkohal pean tagasi tulema transpordiküsimuste juurde. NSVLi-nimelises tohutus moodustises ei olnud linnadest väljaspool liikumine sugugi lihtne. Mõni transpordisüsteem toimis kenasti: näiteks linnadevahelised bussiliinid ja raudteevõrgustik. Kuid maale, rajoonidesse sõita ei olnud kerge. Kolhoos korraldas oma inimeste ühised linnasõidud. 1994. aastal oli aga asutud kolhoose likvideerima. Pöidlaküüt toimis päris hästi. Tekkis tunne, et talupoeg oli seotud oma maatüki ja linnakodanik oma linna külge. Välja arvatud juhul, kui õnnestus „leida auto”. Aga kuidas seda autot siis leida? Autod kuulusid asutustele, mis said neid kasutada anda, enesestki mõista koos autojuhiga. 1994. aastal ei olnud juhiluba kuigi laialt levinud hüve: see oli spetsialistide pärusmaa. Lidia üritas meile sõiduvahendeid leida, et saaksime mugavalt reisida.

Tunnistan, et ma ei mäleta, millised asutused meile tol korral oma autosid kasutada andsid. Aga olen üpris kindel, et Lidia põhjendas oma soovi sellega, et autot on tarvis Prantsuse-Eesti delegatsiooni sõidutamiseks. Mina ja Laur, Prantsuse-Eesti delegatsioon, see ajab meid senimaani naerma. Mis delegatsioon ja mida esindasid selle liikmed? Kuid need sõnad andsid meile ülespuhutud ametliku staatuse. Ja keda nägid saabumas inimesed, kes meid vastu võtsid ja kellele oli teatatud, et tulemas on „Prantsuse-Eesti delegatsioon”? Keskealist naisterahvast ja viieteistkümnendaastast poissi. Esimesele üllatusele järgnes päästev oletus: „Ah see on teie poeg?” Ja siis pidin ma küll võõrustajatele pettumuse valmistama, öeldes, et ei, Laur ei ole mu poeg. Ei olnud kerge normist kõrvale kalduda... Kuid ma arvan, et see lõbustas meid mõlemat.

Esimene „Prantsuse-Eesti delegatsiooni” väljasõit viis meid Lõuna-Udmurtias asuvasse Sibõ külla. Me ei olnud üksi: kuna selles külas elas Lidia ema, kes oli kasvanud Irinat, kui too väike oli, siis tulid Irina ja Marina meiega kaasa. Loomulikult ei kujutanud ma ette, mis mind seal ees ootab, aga ma usaldasin neid.

Meid võeti vastu kultuurimajas, kus meid ootas lauluga rühm rahvariietes naisi, kes olid meie pärast kokku tulnud. Nad juhatasid meid lauldes teisele korrusele, suurde saali, kus nad olid katnud laua kõikvõimalike udmurdi toitudega. Neid võis olla oma nelikümmend. Meid paluti lauda. Olime niisiis neljakesi: Marina, Irina, Laur ja mina. Naised seisid mitmes reas püsti ja muudkui laulsid. Olin rabatud. Mitte keegi ei olnud mind hoiatanud, et tuleks valmis olla niisuguseks pidulikuks ürituseks, ning istuda, samas kui lauljate seas oli minust palju vanemaid naisi, tundus mulle kohatu. Aga just niimoodi Udmurdimaal külalisi vastu võetakse. Meil paluti sööma hakata. Samal ajal astus üks naistest rivi ette ja tuli meie juurde. Ta võttis põlltaskust alkoholipudeli ja pitsi ning ütles: „Maitske, ma ise tegin!” Udmurtias ajavad puskarit tõepoolest naised, igaüks põlvest põlve päritud retsepti järgi. Naps ei ole eriti kange, Lõuna-Udmurtias enamasti alla 20 kraadi. Alkoholi pakuti meile kõigile. Kuid kohal oli ka Irina vanaema, kes jälgis, et tema lapselaps ei jooks. Ka Marina oli noor neiu. Meie Lauriga seevastu olime aukülalised. Laur vaatas anuvalt minu poole, mille peale mina tegin range näo pähe ja ütlesin, et ei tea, mida tema ema sellest arvaks. Mõne pitsi pärast jätsid naised Lauri rahule. See aga tähendas, et ma pidin löögi enda peale võtma. Sattusin hetkeks paanikasse: nagu ma juba ütlesin, oli neid oma nelikümmend ja küllap kavatses igaüks oma pudeliga rivist välja astuda. Panin rõhku kõige rasvasematele toitudele, kuid ei kujutanud ikkagi ette, mismoodi sellest katsumusest nii välja tulla, et need armsad naised ei solvuks. Siis aga jõudis pidu lõpule ja ma ohkasin kergendatult. Olin lõpuni vastu pidanud ja astusin ikka veel sirgelt. Mis kõige tähtsam – mu magu ei streikinud. Meid juhutati suurde saali, mille laval esitati meile mingi rituaal, kui ma ei eksi, siis tutvustati traditsioonilisi udmurdi pulmakombeid.

Pärast seda oli aeg lahkuda. Naised aga ründasid uuesti. Pidime minema läbi spaleeri ja minul tuli tühjaks rüübata veel oma kaksikümmend pitsi. See oli liig mis liig. Terve tagasitee oli mul paha olla ja alkoholimürgituse tõttu ei saanud ma kolm päeva jutti süüa ega juua midagi muud peale taimete...

Ma arvan, et see oli teatud mõttes initsiatsioon. Mitte Sibõ prouade silmis, kes mind lihtsalt kombekohaselt vastu võtsid, vaid pigem Irina ja Marina pilgu läbi, kes oleksid võinud soovitada, et võib iga kord ka lihtsalt huuli niisutada. Keeldumine ei ole ilus, aga pakutava sümboolsest vastuvõtmisest enamasti piisab. Mina seda siis ei teadnud. Usutavasti lasid nad mul saada nii-öelda tuleristsed. Tuleb ka tunnistada, et minu reaktsioon üllatas neid. Enamasti jäävad inimesed purju,

Jakšur-Bodja naistega jaanuaris 1994. Foto: Laur Vallikivi.

kaotavad meelemärkuse ja oksendavad alles siis. Mina aga jätan kaks esimest etappi vahele. Minu puhul hakkab magu esimesena protestima. Ka tükk aega hiljem on mul ikka olnud raskusi seda oma võõrustajatele selgeks teha.

Teatud mõttes oligi see minu esimese reisi kulminatsioon, mil ma sain ühtaegu tuttavaks udmurtide külalislahkuse, puskari ja ka rahvalauluga. Muud mälestused on pigem hägusad – prantsuse keele tund Vavoži põhikoolis, kus kohalik kultuuritöötaja Viktor meid väga lahkelt vastu võttis – temaga olin pärast seda kaua aega ühenduses; järjekordse naisterühma vastuvõtt Vavoži rajoonis, kus Laur andis oma esimese intervjuu; naisterühma vastuvõtt Jakšur-Bodja muuseumis, kus maitsestamise esimest korda rahvustoitu, mida Lõuna-Udmurtias nimetatakse „perepetšideks”, Kesk-Udmurtias aga „perešmoonideks”; laulumängud ühe Šarkani rajooni küla vanade naiste seltsis, kusjuures meie väsisime tunduvalt varem kui nemad...

Muide, see on neil tänaseni meele: neil käis külas prantslanna, kes ei söönud ega joonud mitte kui midagi... Kannatasin ikka veel mürgistuse all...

Terve rida mäluhilte – mis on ilmselt tavalisest hägusamad, kuivõrd esimese päeva kogemus oli mu organismi tuntuvalt nõrgestanud...

Laur külastas Udmurdimaad uuesti alles 2019. aastal, kuid tema mälestused on niisama elavad kui minul, või elavamadki veel.

KINNITAMINE: TEINE REIS, SÜGIS 1994

Seekord on mul kaasas kaks eesti üliõpilast, Indrek ja Marti, ning kaks udmurdi sõpra. Tänu Lidiale saime ametliku kutse udmurdi kongressile.

Kasutasime võimalust, et ka pisut ringi reisida, külastada uuesti mulle juba tuttavaid paiku ja inimesi ning avastada ka uusi piirkondi.

Mis mulle sellest reisist meelde on jäänud? Osa kogemustest on esitatud järgnevas peatükis. Üritan meenutada ka niisuguseid hetki ja sündmusi, millest ma seni kirjutanud ei ole.

Nagu enamasti, alustasime ka seekord pealinnast. Pealinnas viibimisest on mu mällu settinud kolm hetke.

Õobisime Lidia juures: üks meie udmurdi sugu reisikaaslastest oli vana hea Vasja, teine ei olnud aga keegi muu kui Lidia tütar Irina, kes oli vahepeal tulnud Eestisse rahvamuusikat õppima. Mainisin eespool lühidalt, et Irina oli juba mõned aastad perekonna käekäigu eest vastutanud. Tulen seega tema pere juurde tagasi. Pärast eespool kirjeldatud pettumusi oli Lidia niisiis läinud vabrikusse tööle ja abiellunud. Tegu on ju ikkagi ühiskonnaga, kus naise osa on abielluda ja lapsi saada. Seda Lidia tegigi. Ent kas see oli tema tõeline kutsumus? Lubatagu mul selles kahelda. Tema tütar elas aastaid tema ämma juures. Ma ei tajunud temas erilist emalikkust ja kaldun arvama, et mõnes muus ühiskonnas ei oleks ta lapsi saanud. Nende olemasolu ei tundunud talle erilist rõõmu valmistavat... Küll aga hakkas tema isiksus välja paistma siis, kui poliitilise olukorra tõttu oli võimalik hakata udmurdi asja ajama. Ja sellele pühendus ta täielikult, jättes samas kõrvale oma perekondlikud ülesanded. Tema tütar oli nelja-teistkümnepäevane. Nii et samal ajal kui ema istus poliitilistel koosolekutel, tuli Irina koolist koju, tegi isale ja vennale süüa, kontrollis venna õppimist ja ootas murelikult, kuni ema hilisõhtul kusagilt linnast koju jõudis. Ta läks omal initsiatiivil muusikakooli ja tõi nõnda oma ellu muusika. Kui me tutvusime, võis aru saada, et elu oli teda juba päris tõsiselt räsitud.

Eestisse minek võis talle ainult hästi mõjuda – see vabastas ta liigsest vastutusest. Nüüd oli ta esimest korda kodus käimas ja muidugi õobisime ka meie tema juures. Kahetoalises paneelmajakorteris: sel korral pressisid vanemad ja lapsed ennast ühte tuppa ja meie magasime teises. Indrek ja Marti magasid diivanil, meie Vasjaga põrandal.

Indrek Koff ja Marti Mätas. Iževsk, 1994.

Mäletan, et teisel hommikul, kui mina olin oma toas ainsana ärrganud ja tegin reisi-märkmeid, läks uks lahti ja Lidia piilus, kuidas meil läheb. Mind nähes tõstis ta ehmunult käe suule ja sosistas: „Oi, Eva! Mida küll valitsus ütleks, kui nad teaksid, et sina Udmurdimaal pörandal magad?” See lause tundus mulle nii naljakas, püsib mul tänaseni meeles. Kirjutasin selle kähku märkmikusse üles ja ütlesin Lidiale: „Teie valitsusel ei ole vist suurt midagi teha, kui põhiline asi, mida nad teada tahavad, on see, kus mina magan...” Muidugi sain ma tegelikult aru, mida ta öelda tahtis. Ta võõrustas välismaalasi ja tema kohuseks oli pakkuda neile parimat, ning see, et mina magasin pörandal, pani teda kahtlema, kas ta ikka on võõrustajana päris tasemel. „Valitsus” kehas autoriteedi väljastpoolt tulevat pilku. Kuid igatahes tundub mulle, et see lause peegeldab teatavat mõtteviisi.

Ma ei mäleta, kus me muidu käisime, küll aga on mul meeles, et saime osa ühest olulisest üritusest: ühest küljest oli tegemist Iževskisse kutsutud kuulsa nõukogude näitleja Rolan Bökovi austamisõhtuga. Tunnistan, et polnud temast kuulnudki, kuid Nõukogude Eestis kasvanud Marti ja Indrek teadsid tema filme küll. Toimus näitleja kohtumine publikuga. Öhtu teises osas näidati esmakordselt filmi „Alangasari vari”, millest tuleb juttu pisut hiljem. Vaheajal kuulsin pealt Lidia ja tema sõbranna, udmurdi rahvusest, kuid venestunud lasteaiakasvataja vahelist dialoogi (nad istusid otse meie taga). Too sõbranna, Annuška, kui ma ei eksi, ütles Lidiale kaht asja, mis on mul tänaseni meeles: „Oi, Lidia Vasiljevna, te võtate oma jubedas korteris välismaalasi vastu, nii küll ei kõlba... Leidke mulle rikas peigmees, ükskõik mis vanuses, ja ma ostan teile korteri...” Ilmselt ei lasknud ta ennast häirida tõsiasjast, et meil oli piinlik seda juttu pealt kuulda.